

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

БОРШОВА Людмила Миколаївна

УСТАНОВИ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ У 70-80 РОКИ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

07.00.01 - Історія громадських
рухів і політичних партій

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ - 1994

00778624 (Y)

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі
державного університетуНауковий керівник: доктор історичних наук, професор
ТУШІКОВ ІВАН ГРИГОРОВИЧОфіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ІВАНЕНКО ВАЛЕРИЙ ВАСИЛЬОВИЧкандидат історичних наук, доцент
СТЕПАНЕНКО ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

Провідна наукова організація: Харківський інститут мистецтв

Захист відбудеться "24" серпня 1994 р. о 13.00
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 053.24.03
по присудженню наукового ступеня кандидата історичних наук
в Дніпропетровському державному університеті /м.Дніпропет-
ровськ, пр.Гагаріна, 72, аудиторія 604/.З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Дніпропетровського державного університету.Автореферат розісланий "20" сентября 1994 р.Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат історичних
наук, доцент

І.О.Кривий

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розбудова української держави на сучасному етапі неможлива без вирішення проблем культури, що обумовлюється важливою роллю, яку вона відіграє у суспільстві. Культура виступає як специфічний засіб організації та розвитку людської діяльності і, разом з тим, характеризує особливості поведінки, свідомості людей в певних історичних умовах. Вона є не тільки прямим слідством, але й породженням тих соціально-економічних та політичних процесів, які відбуваються в державі. В цьому зв'язку проблеми розвитку культури викликають не тільки науковий інтерес, але й потребують практичного розв'язання на всіх рівнях громадського життя.

Процес консолідації суспільства навколо державотворчої ідеї потребує розробки науково обгрунтованої політики держави в галузі культури з врахуванням її специфіки як соціального явища, відповідності основним тенденціям розвитку сучасності. Серед різних аспектів визначення культури практичного значення набуває вивчення її як системи соціальних установ, основним призначенням яких є створення, розповсюдження, популяризація творів літератури та мистецтва; збереження та використання культурних цінностей; естетичне виховання; організація відпочинку та дозвілля громадян. Сьогоднішні зміни в суспільстві свідчать про те, що повинна змінюватися і сама політика по відношенню до установ культури, враховуючи як позитивну, так і негативну спадщину в цій сфері. Тому актуальним являється вивчення досвіду політики держави та суспільно-політичних організацій України щодо функціонування клубів, бібліотек, музеїв у 70-ті - першій половині 80-х років, місця і ролі, які їм відводились в умовах тоталітарної системи.

Актуальність наукового дослідження обумовлюється й тим, що сьогодні установи культури зіткнулися з серйозними труднощами - проблемою виживання в умовах ринку, комерціалізацією культури, закриттям цих закладів. Під загрозою існування багатьох видів культурної діяльності, особливо тих, що потребують державних субсидій. Соціальна незахищеність інтелігенції, зайнятої в цій сфері, веде до відтоку талановитих людей. Ці та інші негативні явища в діяльності установ культури відбу-

ваються на фоні загрозливого падіння культурного рівня населення, коли перехід до ринку підняв значимість матеріальної і знизив у суспільстві роль духовної сфери.

Критичний аналіз попереднього історичного досвіду обумовлений тим, що протягом тривалого часу на зміст роботи установ культури мала значимий вплив єдина для всього суспільства ідеологія керівної /комуністичної/ партії, що сприяло деформаціям в реалізації ними свого функціонального призначення. В сучасних умовах багатопартійності в Україні проходять процеси, що ведуть до активного включення політичних організацій в суспільно-політичне життя. В зв'язку з цим установи культури мають виконувати гуманістичну функцію, об'єднуючи людей різних політичних, національних та релігійних поглядів. Дослідження проблеми взаємодії політичних організацій та культурно-освітніх установ допоможе виявити основні аспекти їх співіснування, враховуючи, що законодавчо в Україні проголошено невтручання політичних партій, інших громадських організацій у творчий процес закладів культури.

Об'єктом дослідження являються клубні установи, бібліотеки, музеї, що входили в систему культурно-освітньої роботи держави, партійних та громадських організацій і були найбільш чисельними установами культури України. У середині 80-х років налічувалося 25772 клубних установ, 25978 бібліотек, 174 музеї.

Оскільки в культурно-освітній діяльності традиційно виділялася соціально-культурна активність населення в умовах вільного часу, то її часто зводили до клубної роботи. Саме клубні установи найбільш повно відобразили деформації, яких зазнали культурно-освітні заклади в умовах тоталітаризму. Внаслідок цих процесів стійкою тенденцією 70-80-х років було падіння популярності клубних установ, особливо серед молоді. В силу цих обставин автор акцентувала увагу на аналізі діяльності клубів, будинків та палаців культури України, здійсненні їх основних функцій.

Предметом дослідження автор обрала органи державної влади та державного управління, а також суспільно-політичні організації: партійні, профспілкові, комсомольські, які у досліджувані роки здійснювали керівництво культурно-освітніми закладами. Досвід їх роботи особливо важливий для вирішення проблем сьогодення, коли дискусійною є сама постановка питання про необхідність

управління сферою культури.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють складний, до кінця не осмислений, період 1970-х - першої половини 1980-х років в історії України, коли в усіх сферах життя суспільства, в тому числі і в культурі, йшло загострення суперечностей, які не знаходили свого розв'язання.

Складність та неоднозначність цього періоду виявилася в тому, що з одного боку, мав місце пошук, хоча і не завжди послідовний, нових форм і методів в діяльності культурно-освітніх установ, приймалася значна кількість директивних документів, а з іншого - їх можливості не використовувалися в достатній мірі.

У розглянуті роки широке розповсюдження в науковій літературі і в практичній діяльності державних органів та суспільно-політичних організацій набув підхід до культури як до галузі обслуговування, функції якої прирівнювались до послуг транспорту, зв'язку тощо. В культурі, як і в масштабах держави, проповідувався екстенсивний шлях розвитку, коли успіхи з цієї сфери оцінювались лише по поширенню мережі культурно-освітніх закладів, зростанню випуску спеціалістів, збільшенню гуртків художньої самодіяльності та її учасників, тобто основним показником роботи була не якісна, а кількісна сторона. В практиці посилювався розрив між культурними запитами населення, що мали тенденцію багатоваріантності свого розвитку, і стандартними формами роботи установ культури. В той час, як потреби населення в активних формах культурної діяльності зростали, заклади культури орієнтувались на проведення заходів, в яких відвідувачем відводилась роль пасивних спостерігачів.

Характерною тенденцією того часу, що негативно вплинула на діяльність клубів, бібліотек, музеїв, було зростання ролі інших форм та видів культурної діяльності, передусім засобів масової інформації, які за останні десятиліття почали займати більшу частину в структурі вільного часу населення.

Групування наукової розробки теми. Проблеми розвитку культурно-освітніх установ як об'єктів історичного аналізу були в центрі уваги багатьох дослідників. Протягом 70-80-х років вийшла ціла низка праць, в яких узагальнюється досвід державно-політичного керівництва культурно-освітніми установами в цей період. До

Іх числа можна віднести преці В.Д.Красидельникова, К.І.Куликова, А.І.Манаєнкова, В.М.Заєрського та і.ш.¹ Основними напрямками Іх досліджень стали партійне керівництво установами культури, зміцнення матеріальної бази, підготовка кадрів та інші. Уже в ці роки окремі автори вказували на необхідність співвідношення матеріальної бази та фактивців цієї сфери з мінливою структурою соціально-культурних інтересів². Але незважаючи на певний фактичний матеріал, що має місце в літературі, вони висвітлювали діяльність установ культури відповідно існуючих догм авторитарної системи. Тому недоліками цих робіт була відсутність критичного підходу до аналізу питань сприяння владних структур розвитку культури, що привело до замовчування існуючих в цій сфері суперечностей, проблем. Ці недоліки були зумовлені пануючими в наці вольовими підходами у визначенні завдань досліджень, догматичних рішень Іх розв'язання. Сьогодні вже відомо, що саме суспільні науки в розглянуті роки найбільш постраждали від "бюрократичних методів керівництва, догматизму і некомпетентного втручання"³.

Заклиний внесок в розробку питань політики держави в галузі культури і, зокрема, культурно-освітньої сфери, зробили праці В.Б.Чурбанова, С.М.Плотникова, К.А.Лукіна, незважаючи на різні точки зору з цієї проблеми. Одні дослідники зводили сузь культурної політики до проблеми взаємовідношення політики і культури⁴. Оскільки культура розглядалася ними як система установ і

¹ Красидельников В.Д. Первiйное руководство учреждениями культуры. М., 1979; Куликов К.И. Партiйное руководство культурно-просветительной работой. - М., 1983; Манаєнков А.И. Партiйные организации и культура села. - М., 1984; Заєрський В.М. Партiйное руководство культурно-просветительной работой. - М., 1980.

² Дремченко Б.П. Культурные преобразования на селе. 1970-1980гг. /На материалах Украинской ССР/. - Автореф.дис. ... д.и.н. -К., 1989. - С.13.

³ XIX Всесоюзная конференция Коммунистической партии Советского Союза. Стеногр. отчет. В 2-х т. Т.1. - М., 1988. - С.37.

⁴ Лукин В.А. Многогранная социалистическая культура. - М., 1977; Плотников С.Н. Культурная политика как социологическая проблема // Социологические исследования. - 1979. - № 1. - С.97-102.

організацій, покликаним котрих було обслуговування певних соціальних потреб, то і культурна політика зводилась до управління цими закладами. Інші автори вважали такий підхід спрощеним і культурну політику розглядали як якісну сторону економічної та соціальної політики держави, як послідовну діяльність, направлену на розвиток всіх сфер духовного життя, які в сукупності і складають культуру суспільства¹. На практиці теоретичні висновки другої групи дослідників не враховувались, і традиційним у формуванні політики держави в сфері культури був галузевий підхід, що негативно позначилося на рівні культурного розвитку людей. Глибока наукова розробка цієї проблеми взагалі сьогодні відсутня.

Певний інтерес в історіографії проблеми викликають ті дослідження, де розглядається діяльність державних і суспільно-політичних організацій по керівництву сільськими культурно-освітніми установами, оскільки на селі зосереджено близько 90 відсотків всіх установ культури цього профілю в Україні². Отже, в процесі управління сільськими клубами, будинками культури, бібліотеками віддзеркалилась суть всієї державної політики в минулі десятиліття в сфері культурно-освітньої роботи.

Серед літератури цього напрямку слід виділити монографії А.С.Кондратюка, М.І.Бушина³. В них широко висвітлюється культурно-ідеологічна діяльність Компартії України на селі в 60-80-ті роки, розкриваються заходи, спрямовані на зміцнення матеріальної бази соціокультурної сфери. Однак автори припускали поспішні, нерідко необгрунтовані висновки в оцінці досягнень в галузі культурного будівництва, створюючи тим самим ілюзію благополучності і безпроблемності в зазначених питаннях. Прихильність

¹ Чурбанов В.Б. Регулятивная функция культуры и культурная политика // Социологические исследования. - 1981. - № 14. - С.28; Маркьян Э.С. Теория культуры и современная наука, логико-методологический анализ. - М., 1983. - С.212.

² Поточний архів міністерства культури за 1986 рік.

³ Кондратюк А.С. Діяльність КПРС по розвитку культури села в сучасних умовах. - К., 1986; Бушин Н.И. Социально-культурное развитие села на современном этапе. - К., 1987.

офіційним постулатом вела до відповідних висновків. Наприклад, А.С.Кондратюк на основі свого дослідження стверджує, що ідеологізація культурно-освітньої сфери та політизація її - об'єктивний і закономірний процес¹.

Фактично з поля зору науковців випали проблеми взаємодій державних органів влади та управління з установами культури. Практично відсутня наукова література, присвячена роботі таких громадських організацій як профспілки і комсомол України в контексті їх співробітництва з клубами, бібліотеками, музеями. В той час, як розв'язання саме цих проблем важливе сьогодні з точки зору вироблення позиції профспілок до підвідомчих закладів культури, коли зачімаються профспілкові клуби, бібліотеки, комерція витісняє безкоштовні гуртки, секції, студії, зокрема дитячі. Особлива незадоволеність роботою установ культури республіки спостерігається з боку молоді, але проблема реалізації їх культурних запитів засобами установ культури так і не знайшла свого вирішення. Названі проблеми можуть стати темами окремих наукових досліджень.

певні труднощі при написанні роботи були викликані тим, що теорія культурно-освітньої роботи застаріла і не відповідає сьогоденній соціокультурній ситуації. В новітній літературі ще не склалося загально визначеної точки зору на цю проблему, хоча окремі автори вважають необхідним створення такої теорії, в якій культурно-освітня діяльність розглядалася б не тільки як педагогічна, але й як соціальна, психологічна, культурологічна система².

Надмірна ідеологізація культурно-освітньої теорії вела до того, що головним в ній вважалась педагогічна спрямованість. Цю точку зору відстоювали дослідники, які підпорядковували дану теорію педагогічній науці та ідеологічній роботі як підсистеми до більшої системи³. Подібний підхід був домінуючим, хоча окремі бачивці вказували, що повне та глибоке осмислення закономір-

¹ Кондратюк А.С. Діяльність КПРС по розвитку культури села в сучасних умовах. - К., 1986. - С.173.

² Культурно-просветительная работа. - 1900. - № 7. - С.22.

³ Триодин В.Е. Педагогические основы культурно-просветительной работы. - Л., 1980. - С.32.

ностей культурно-освітньої роботи можливе лише при умові розвитку теорії культури¹.

Здійснення виховної функції установами культури вивчалася дослідниками як у комплексі, так і по окремим напрямкам: ідейно-політичному, трудовому, моральному, інтернаціональному і т.д.² В силу цих обставин у досліджувані роки неможливим був об'єктивний аналіз виховної функції установ культури, яка знаходилася поза критикою, не вивчалася і роль культурного фактора в їх діяльності. Це підтверджують висновки деяких авторів, що вказували на відсутність в українській історичній літературі досліджень, в яких на матеріалах 70-80-х років розкривалася б соціальна функція культурно-освітніх установ України. Не висвітлені також негативні тенденції, котрі гальмували розвиток культурної роботи серед населення³.

Деякі проблеми даного дослідження знайшли своє відображення в ряді дисертаційних робіт. Аналіз змісту, форм, методів діяльності клубних установ, бібліотек, музеїв України в аспекті політичного керівництва ними має місце в дисертаціях Л.Г.Ватченка, В.В.Кози, С.В.Колпакової, В.Е.Кукушкіної⁴. Вони присвячені різним напрямкам виховної діяльності культурно-освітніх установ в рамках п'ятирічок. І завершуються серединою або кінцем 70-х років. Дисертаційні роботи містять багатий фактичний матеріал,

¹ Совершенствование системы клубной работы в условиях Нечерноземья. Актуальные вопросы клубной работы.-М., 1977. - С.55.

² Колпакова О.В. Роль культурно-просветительных учреждений в коммунистическом воспитании трудящихся в условиях совершенствования социализма.- К., 1969; Левченко Л.А. Повышение культурного уровня трудящихся в условиях развитого социализма.- К., 1985; Культурно-просветительная работа и коммунистическое воспитание трудящихся //Сб. ст. ЛГИК. - Л., 1977 и др.

³ Шевченко Л.А. Повышение культурного уровня трудящихся Украинской ССР в период 60-х - первой половине 80-х годов: Опыт, проблемы.- Автореф.дис. ... д.и.н. - К., 1980. - С.8.

⁴ Ватченко Л.Г. Деятельность партийных организаций по повышению роли культурно-просветительных учреждений в коммунистическом воспитании трудящихся. 1971-1975гг.-Дис.к.и.н.-К., 1984; Коза В.В. Деятельность партийных организаций Украины по усовершенствованию идейно-воспитательной работы среди населения по месту проживания. 1971-1975гг.-Дис.к.и.н.-К., 1965; Кукушкіна В.Е. Деятельность компартии Украины по повышению роли культурно-просветит. учреждений в идейно-политич. работе на селе. 1971-1975гг.-Дис.к.и.н.-К., 1991.

аналіз кількісних змін, передусім кадрового складу та стану матеріально-технічної бази. Однак об'єктивного аналізу якісних змін в той час не було проведено дослідниками. Серед причин можна назвати, по-перше, неможливість використання тих джерел, які могли б дати науковий аналіз діяльності культурно-освітніх установ та керівництва ними з боку державних органів і партійно-громадських організацій. По-друге, офіційна ідеологія гальмувала розвиток теоретичних досліджень з цієї проблеми; вони співвідносились лише з позитивним характером практики, були відірваними від реальних складних проблем роботи закладів культури. Висновки, які робились авторами, відповідали існуючим стереотипам того часу на хід суспільного розвитку. Так, О.В.Колпакова характеризувала 70-ті роки як період поступового розвитку всіх ланок культурно-будівництва, зокрема, і культурно-освітньої роботи¹, хоча реально цей період характеризували деструктивні явища.

У другій половині 80-х років з'явилися дисертаційні дослідження, автори яких спробували критично осмислити історичний досвід попереднього періоду, винести уроки з помилок та прорахунків. Але вони не могли позбавитися трактування в цілому успішного розвитку партійного керівництва установами культури, а суперечності і негативні тенденції характеризували як окремі недоліки².

Оже, в 70-80-ті роки в умовах тоталітарної системи установи культури були предметом пильної уваги науковців, але через відсутність об'єктивного матеріалу, заборону критики марксистсько-ленінської теорії та практики будівництва "розвинутого со-

---

¹ Колпакова С.В. Роль культурно-просветительных учреждений в коммунистическом воспитании трудящихся в условиях совершенствования социализма. 1971-1980гг. На материалах Украинской ССР. - К., 1988. - С.3.

² Афонин Е.И. Деятельность Компартии Украины по совершенствованию работы культурно-просветительных учреждений республики. 1976-1980гг. Автореф.дис. ... к.и.н. - К., 1990; Костерев В.И. Местные организации КПСС и культурно-просветительная работа на селе: опыт, негативные явления, исторические уроки. 1965-1975гг. На материалах Волго-Вятского района. Автореф.дис. ... к.и.н. - Нижний Новгород, 1990; Кузин С.И. Культурное строительство на селе: опыт, проблемы, уроки партийно-государственного руководства. 1976-1980гг. На материалах Верхнего Поволжья. Автореф. дис. ... к.и.н. - Ярославль, 1990.

ціалізму" вони ухилялись від наукових оцінок, всебічно і об'єктивно не розкривали складних, суперечливих тенденцій культурних процесів, не показували причину труднощів та нещода, тобто критично не розглядали об'єктивні та суб'єктивні фактори, що заважали ефективній діяльності установ культури. При цьому позитивний досвід більше декларувався, достатньої уваги функціонуванню установ культури відносно задоволення культурних потреб населення республіки не приділялося.

На основі історіографічного огляду автор дійшла висновку, що існуючі публікації не дають об'єктивного уявлення про діяльність установ культури у визначені роки; не розкриті проблеми впливу на них державно-політичних структур.

Мета і завдання дослідження. Враховуючи наукове і практичне значення досліджуваної теми, міру її вивченості та звертаючи увагу на недостатній рівень її розробки з позицій нових вимог, дисертант поставила мету: проаналізувати ефективність діяльності установ культури України у 70-ті - першій половині 80-х років; з'ясувати та висвітлити головні їх функції; суперечності та основні тенденції в управлінні держави та суспільно-політичних організацій установами культури.

Визначена мета конкретизується автором наступними завданнями:

- розглянути основні напрямки політики держави, партійних та громадських організацій в сфері культурно-освітньої роботи, не претендуючи на вичерпну характеристику цієї проблеми;

- розкрити стани та основні методи державно-бюрократичної системи управління установами культури; виявити вплив цієї системи на вирішення питань розвитку матеріальної бази та кадрового потенціалу закладів культури;

- критично та об'єктивно проаналізувати ідейно-виховну діяльність клубних установ, бібліотек, музеїв;

- охарактеризувати можливість та здатність установ культури задовольнити культурні запити населення; на основі аналізу змісту та форм роботи цих закладів виявити суперечності і основні тенденції реалізації їх культурологічної функції;

- спробувати винести деякі історичні уроки і дати практичні рекомендації.

Сьогодні є очевидним, що минулі теоретичні, методологічні догми та постулати, на яких базувалося суспільствознавство протягом багатьох років, виявилися однобічними і тому недостатніми. Склався феномен надідеологізованої науки, котра була націлена більше на коментування, ніж на об'єктивний аналіз¹. На наш погляд, виходячи з того, що історія людства багатомірна, то і методи її дослідження не можуть бути однаковими. Отже, не може бути монополії на істину, хоча на світовий історичний досвід слід опиратися. У зв'язку з цим, дисертант прагнула вийти від спрощених трактовок і намагалася дати правдивий аналіз минулого, спираючись на реальні факти і не підганяючи їх під завчасно задані схеми. З цією метою автор використовувала загально-наукові методи дослідження, такі як історичний, логічний, методи класифікації, структурного та функціонального аналізу, статистики та інші.

Слід відзначити, що в дослідженні проблем культури, в тому числі теоретичних і методологічних, мають місце ряд специфічних складнощів. Передусім, це недостатня визначеність наукових понять, необхідних для аналізу предмету дослідження, що створює труднощі у вивченні функціонування установ культури, оскільки не дозволяє достатньо конкретно сформулювати цільові орієнтири їх діяльності.

Джерельну базу дисертації склали документи та матеріали центральних та місцевих державних, відомчих архівів, нормативні та законодавчі акти, статистичні збірники, результати соціологічних досліджень, а також публікації преси.

Основною джерельною базою дослідження являються архівні матеріали, які зосереджені у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та державного управління України, об'єднаного архіву Федерації незалежних профспілок України, поточного архіву міністерства культури України. В процесі роботи над дисертацією були вивчені також фонди Івано-Франківської, Донецької, Київської, Одеської, Львівської, Харківської, Чернігівської партійних організацій. Всього було опрацьовано близько 500 справ.

Аналіз архівних джерел показує, що в них переважала парадність: однобічно, в основному позитивно, висвітлювалась діяль-

¹ Вопросы истории КПСС. - 1991. - № 1. - С. 106.

ність установ культури; разом з тим замовчувалися негативні явища, нерідко перекручувалася інформація. В багатьох документах обласних, міських організацій емпіричний матеріал переважав аналітичний, стиралися існуючі суперечності. Характерною рисою багатьох документів є декларування загальних положень політики держави без глибокого конкретного аналізу їх виконання на місцях. Все це знижує вірогідність джерел і потребує критичного ставлення до них, а також необхідності порівняння документів суспільно-політичних організацій, законодавчих і виконавчих органів управління культурно-освітніми установами та реальних підсумків результатів їх діяльності.

Наукове новизна і практична значимість роботи полягає у постановці проблеми державного та суспільно-політичного керівництва установами культури в Україні в 70-ті - першій половині 80-х років, його впливу на реалізацію їх основних функцій в умовах тоталітарної системи, яка в українській історичній літературі досліджується вперше. В зв'язку з великим розбігом думок щодо необхідності управління установами культури з боку державних органів автор зробила спроби накреслити основні контури культурно-теоретичних підходів до визначення цієї проблеми. На основі фактичного матеріалу, нових оцінок практики функціонування суспільства у визначений період, дисертант критично проаналізувала діяльність державно-політичних структур України по керівництву установами культури, простежила вплив їх політики на основні напрямки роботи закладів культури. Аналіз діяльності клубів, бібліотек, музеїв здійснювався автором не з точки зору тих завдань, які висувалися комуністичною партією та урядом перед ними, а з позицій культурних запитів населення та специфічних функцій кожної установи культури, що дозволило автору зробити висновок про їх кризовий стан. Дисертант намагався обґрунтувати положення, що головним елементом формування духовних потреб є не класові або національні, а загальнолюдські цінності. Наукова новизна дослідження обумовлюється також тим, що вперше в науковий обіг введена значна кількість архівних матеріалів та статистичних даних, які не були використані у попередніх дослідженнях.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що викладений у дисертації матеріал, узагальнення, висновки та рекомен-

Даті її можуть бути використані державними органами, установами культури для визначення найбільш ефективних напрямків державної політики в галузі культурно-освітньої діяльності.

Результати дослідження можуть допомогти в розробці учбових спецкурсів, семінарських занять з проблем культурної політики держави в курсах історії України, політичної історії та, особливо, історії культури України.

Апробація дослідження. Основні положення та висновки дисертації викладені у трьох статтях, тезах наукових республіканських конференцій та конференцій професорсько-викладацького складу Харківського державного інституту культури.

П. СТРУКТУРА І ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, її хронологічні рамки, дається історіографічний огляд літератури, визначаються мета та завдання дослідження, його джерельна база, наукова новизна і практична значимість.

Перший розділ - "Основні тенденції розвитку адміністративно-бюрократичної системи управління установами культури" - присвячений аналізу державного та суспільно-політичного управління закладами культури у 70-ті - на початку 80-х років в Україні.

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що система управління клубами, бібліотеками, музеями у зазначені роки була малоефективною. Це було обумовлено різними причинами, але серед головних можна назвати:

- по-перше, існуюча панівна бюрократично-ієрархічна управлінська система сприяла тому, що культурно-освітні заклади одночасно були підпорядковані різним владним органам, політичним і громадським структурам, внаслідок чого вся їх діяльність була зосереджена на виконанні численної кількості документів, які вироблялися апаратом урядовців, а не на культурно-творчій роботі серед населення;

- по-друге, відсутність науково обґрунтованої політики держави в галузі культурно-освітньої роботи веде до неможливості поліпшення ситуації в цій сфері, коли популярність закладів культу-

ри постійно падала. Для цієї політики характерними були адміністративні заходи: спрямування діяльності установ культури до єдиної мети, планування роботи, контроль за їх діяльністю; добір і розстановка кадрів; розробка нормативних документів і т.д. Склалося протиріччя між саодіяльним потенціалом в роботі культурно-освітніх установ та адміністративно-командною системою, що опиралася на бюрократичні методи управління;

- по-третє, різноманітність керівних органів в умовах авторитарної системи привела до неузгодженості територіального та галузевого управління; функції партійних, радянських органів та громадських організацій настільки близько переплелися, що їх важко було розмежувати.

Існуюча багатоступінчата система управління, відомча роз'єднаність установ культури потребували в умовах адміністративно-бюрократичного устрою централізації цих закладів. Однак, аналіз показує, що таким чином проблеми управління не були вирішені, незважаючи на окремі позитивні результати. Якісних змін в культурно-освітній роботі не сталося: продовжували панувати авторитарні тенденції в управлінні, мало місце втручання у творчі процеси, продовжувалася стандартизація та уніфікація установ культури. Отже, зміни в організаційній структурі шляхом централізації різних інститутів соціокультурної сфери лише створювали ілюзію перебудови управління їх діяльністю;

- по-четверте, утвердження адміністративно-бюрократичних методів управління негативно вплинуло на підготовку кадрів культурно-освітніх працівників, які в умовах однопартійної системи розглядалися як ідеологічні кадри партії. Незважаючи на всі зусилля, забезпеченість кадрами цих установ у досліджувані роки залишилася недостатньою. Престижність професії культурно-освітніх працівників була найменш популярною серед різних груп інтелігенції;

- по-п'яте, культурна політика держави та партії, монополюючи відомче управління установами культури прирікали останніх на "залишковий" принцип фінансування. Незважаючи на величезну кількість прийнятих рішень, матеріально-технічна база клубних установ, бібліотек, музеїв залишалася на найнижчому рівні.

У другому розділі - "Ідейно-виховна робота культурно-освітніх закладів: критичний аналіз" - автором аналізується ідейно-

політичний напрямок виховної роботи вказаних установ. Установи культури належали до ідеологічно значущих соціальних інститутів, які здійснювали пропаганду рішень партійних форумів, документів партії та держави, перетворюючи цим культурно-освітню роботу в сферу агітаційно-пропагандистської діяльності. Успіхи в роботі установ культури цього профілю оцінювались передусім з точки зору виконання завдань ідеологічного, а не культурологічного змісту. В певній мірі такий підхід був наслідком теоретичних розробок в галузі культурно-освітньої роботи, яка розглядалася дослідниками як складова частина системи комуністичного виховання населення, ідеологічної роботи партії.

Оскільки культурно-освітня робота у розглянуті роки часто зводилась до діяльності устанав клубного типу, то в їх діяльності ідейно-виховна спрямованість вважалася головною. Виконуючи ідеологічну функцію, в роботі цих закладів стали переважати масові форми роботи: щорічно в Україні ними проводилось близько 2,5 млн. масово-політичних заходів¹.

Традиційним показником рівня ідейно-виховної роботи бібліотек вважалось зростання видачі суспільно-політичної літератури. Це вело до зосередження великої кількості такої літератури у фондах, значна частина яких зовсім не видавалася читачам. Взагалі, в розглянуті роки, як вказують джерела, комплектуванням книжкових фондів були незадоволені 49% з середньою і 74% читачів з вищою освітою².

В дисертації на конкретних прикладах розкривається ідейно-виховна робота музейних закладів, що була зосереджена в основному на радянському періоді історії України, в той час як дорадянський період залишався малодослідженим. В кількісному відношенні державний музейний фонд за 15 років збільшився, але якісний стан свідчив, що основну його частину складали історичні джерела радянського періоду.

У 70-ті - першій половині 80-х років специфічне місце серед засобів ідейно-виховної роботи клубів, бібліотек, музеїв в

¹ Поточний архів міністерства культури України. Ф.5116, ОП.19. Спр.2066. Арк.3.

² Там же. Спр.1596. Арк.46; Спр.2077. Арк.47.

Україні займали нові культурні традиції, свята та обряди. Але незважаючи на всі зусилля державних органів та суспільно-політичних організацій створити свята та обряди, які б одночасно забезпечували і політичну пропаганду, і давали естетичну насолоду, виявилось неможливим.

У третьому розділі - "Культурологічна функція установ культури: суперечності та тенденції розвитку" - обґрунтовується соціальна функція установ культури, яка повинна базуватися, на думку автора, на аналізі людської діяльності.

В радянський період проблема розвитку культури теоретично розглядалася як проблема розвитку самої людини, але на практиці це ігнорувалося. На основі аналізу документів автор дійшла висновку, що у розглянуті роки в Україні існувала уніфікація культурних потреб населення, які вироблялися державою, без врахування дійсних інтересів людей. Установи культури своїми стандартними формами роботи не могли зацікавити населення, внаслідок чого їх відвідувала все менша кількість населення, що, в свою чергу, вело до процесу "одомашнення" культури.

Розкриваючи зміст діяльності клубних установ по реалізації даної функції, автор показує, що вона розвивалась за двома основними напрямками: культури дозвілля та самодіяльної художньої творчості. Зібрані і використані в дисертації матеріали дозволяють стверджувати, що такі нові форми та види дозвілля як дискотеки, аматорські об'єднання та клуби за інтересами не знаходили своєї підтримки з боку установ культури.

Політика держави в сфері культурно-дозвільної роботи ігнорувала національно-культурні потреби українського народу, тоді як культура своїм корінням виходить із національних особливостей народу, історично створених традицій та звичаїв. У розділі з'ясовується роль і місце народної творчості у розвитку національної культури на основі аналізу функціонування самодіяльних художніх гуртків. Основна увага звертається на суперечності і тенденції розвитку, які тут існували.

Чисельні матеріали вказують, що установи культури мали обмежені можливості по формуванню історичної свідомості населення за допомогою збереження та охорони пам'яток історії та культури, т.я. "залишковий" принцип фінансування культури, недостатня увага

з боку державних органів, забуття справжньої історії і культури українського народу та інші причини не сприяли взагалі поліпшенню справи в цій сфері, незважаючи на певні позитивні моменти.

В розділі автор робить загальний висновок, що держава своєю політикою сприяла формуванню суперечностей між потребами, структурою, обсягом культурних запитів суспільства та тими культурними послугами, що пропонувалися закладами культури. Існували також об'єктивні диспропорції в споживанні культурних благ між людьми, що мешкали в місті і селі, а також між різними соціальними групами населення.

У висновках підсумовуються основні ідеї дисертаційного дослідження, формулюються деякі уроки державного та політичного керівництва установами культури України у 70-ті - першій половині 80-х років, висувуються окремі практичні пропозиції.

Основні положення дисертації викладені автором у публікаціях:

1. Интернациональное и патриотическое воспитание - важный фактор повышения качества подготовки специалистов культурно-просветительной работы /в соавторстве/. Харьков, 1989. - С.67-69.
2. Роль культурно-освітніх установ України у вихованні мас /в співавторстві/. - Харків, 1990. - С.17-18.
3. Деякі проблеми святково-обрядової діяльності культурно-освітніх установ /На матеріалах УРСР/ /в співавторстві/. - Харків, 1991. - С.23-24.
4. Актуальные проблемы перестройки культурно-просветительного образования /На материалах компартии Украины//в соавторстве/. -Вестник Харьковского университета.-1991.- №350. - С.38-43.
5. Історико-культурна спадщина і сучасність.-Харків, 1992. - С.56-57.
6. Деякі проблеми спадкоємності культурних традицій в діяльності закладів культури/в співавторстві/.-Харків, 1992.-С.99-100.
7. Учреждения культуры и церковь: некоторые аспекты празднично-обрядовой деятельности //Об.науч.тр.аспирантов ХГУ.- Харьков, 1992. - С.134-136.
8. Национально-культурное возрождение Украины: проблемы и перспективы /в соавторстве/ //Вестник Харьковского университета. 1993. - № 375. - С.230-236.

Підп. до друку 11.05.94. Формат 60 x 84 1/16
0,93 ум.-друк.арк., 1,04 обл.-вид.арк. Тираж 100 прим.
сам. 031.

Ротапринт ХДІК

AB 30.223

AB 30.223

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and includes a numbered list with approximately 10 items. The list items are difficult to discern but appear to be numbered 1 through 10.